

ності нові ідеологічні підходи й принципи, залякати, а то й знищити представників нонконформістських кіл, які вважали ствердження тоталітарного режиму трагедією українського народу;

- ◆ в досліджуваний період пропагандистську мету переслідувала організація відкритих, показових процесів, які мали скомпрометувати представників «старої» інтелігенції серед широких верств населення, довести її непримириме ставлення до радянської влади;
- ◆ у достовірність існування «СВУ» представники інтелігенції або не вірили, або вважали її наслідком політичної боротьби у керівництві ВКП(б). Певна частина російської інтелігенції, залишаючись вірними ідеї «єдиної та неделімої» Росії, вважали небезпечними «націоналістичні» погляди Єфремова для подальшого існування СРСР.

Шевченко Л.В.

**«Контрреволюційна троцькістська група»
в Інституті філософії
в контексті справи «ВУАМЛІНу»**

В жовтні–листопаді 1934 р. керівництво Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) звітували перед ЦК КП(б)У про викриття та розгром контрреволюційних та націоналістичних елементів у наукових установах. Особливого розголосу цей факт отримав через статтю у газеті ЦК КП(б)У «Комуніст» під красномовною назвою «Розгромити до кінця рештки контрреволюційних націоналістів і троцькістів». Стаття була викладом «таємної» Постанови ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 р. «Про контрреволюційну роботу рештоків націоналістів і троцькістів та пособництво їм з боку гнилих та ліберальствующих елементів». Безпосередню участь у підготовці проекту постанови брали співробітники ВУАМЛІНу О. Сенченко та Т. Постоловська, які значилися і авторами згадуваної статті.

В статті нищівно критикувалися «націоналісти» і «троцькісти», які у наукових статтях і підручниках «у замаскованій формі виступали проти розгорнутого соціалістичного наступу цілим фронтом, проти ліквідації куркульства, проти ліквідації класів у країні». Особливо підкреслювалось, що «націоналістичні і троцькістські недобитки зблокувались на спільній антирадянській платформі боротьби проти диктатури пролетаріату, проти побудови соціалізму, проти нашої більшовицької партії. При цьому націоналісти озброювались ідеологічною, тактичною і організаційною зброєю троцькістів... І, навпаки, троцькісти використовували і пропагували націоналістичні настанови про відрив України від СРСР, контрреволюційну брехню про стан України у складі СРСР та ін.»¹.

На час виходу цього числа газети «Комуніст» у світ, згадувані в статті вчені вже були поза стінами інститутів ВУАМЛІНУ. Були звільнені філософи Р. С. Левік, Т. К. Степовий, О. А. Бервицький, Д. В. Наумов, Я. С. Блудов, Г. Л. Винокур, Г. В. Шахар, Б. С. Боров та ін., арештовані та засуджені М. В. Чичкевич, П. І. Демчук, М. І. Свідзінський, Т. Г. Білаш, А. М. Сліпанський.

Майже повністю оновилися керівний склад та науково-педагогічний колектив установ. Нове керівництво ВУАМЛІН було призначено, здебільшого, з випускників Комуністичної академії (м. Москва). Так, О. П. Дзеніс прибув в Харків у березні 1934 р. спочатку на посаду віце-президента ВУАМЛІН замість Р. С. Левіка, а в листопаді — змінив О. Г. Шліхтера, президента ВУАМЛІН. Трохи пізніше прибули З. А. Ашрафьян, який посів місце директора Інституту червоної професури, професори філософії А. Х. Сараджев та М. Є. Шовкопляс, правник К. П. Сизонов, історики Н. М. Войтинський та ін. Новоприбулі науковці активно включилися у «чистку» ВУАМЛІНУ від націоналістів та прихованих троцькістів².

На партійних зборах Партвидаву при ЦК КП(б)У 14 січня 1935 р. виступив представник парторганізації ВУАМЛІНУ

¹ Сенченко А., Постоловська Т. Розгромити до кінця рештки контрреволюційних націоналістів і троцькістів // Комуніст. – 1934. – 7 листопада.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. 46798-ФП, т. І. – Арк. 70.

М. Є. Шовкопляс з інформацією про викриття в Асоціації троцькістських груп. Особливо він наголошував на контрреволюційній діяльності науковців Інституту філософії. Зокрема, звинувачували О. З. Васильєву, яка прибула з Москви в березні 1934 р., недовго очолювала Інститут філософії та була відповідальним секретарем редакції відомчого журналу «Прапор марксизму-ленінізму». Вона залучила до роботи молодих і здібних вчених О. М. Андріанова та Ю. С. Вольнова. Обидва на початку 1930-х рр. стали аспірантами Інституту червоної професури, потім О. З. Васильєва запропонувала їх до редакції часопису. Згодом О. М. Андріанов зайняв посаду директора Інституту червоної професури, Ю. С. Вольнов став його заступником.

М. Є. Шовкопляс стверджував, що троцькістська група на чолі з О. Васильєвою, Б. Поповим, О. Мілославним, неодноразово «підпільно збиралася для обговорення майбутніх завдань», захищала О. Бервицького (арештованого по справі Всеукраїнського троцькістського центру), допомагала «протягувати троцькістську концепцію в нашу літературу»³.

В січні 1935 р. всі, кого згадував М. Є. Шовкопляс, були арештовані. Чекісти об'єднали у «контрреволюційну групу» як філософів, які мали щоденні фахові зв'язки, так і випадкових, непричетних до філософії осіб.

Звинувачували за статтями 54-10, 54-11, 54-8 Карного кодексу УРСР 6 осіб:

1. Керівником організації «призначили» *Мілославіна Олександра Філаретовича*, що народився 1898 р. у Москві в сім'ї службовця. Член КП(б)У з 1918 р. Трудовий шлях розпочав санітаром. В січні 1917 р. призваний в армію, брав участь у Першій світовій війні. Після жовтневих подій 1917 р. служив у Червоній Армії, демобілізувався з 4-го Українського полку військ ГПУ лише у 1925 р. Був направлений для навчання в Комуністичний університет ім. Артема у Харкові. Після закінчення навчання в 1928 р., його залишили в аспірантурі, одночасно завідував райпартшколою. В кінці 1929 р. був відрядже-

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 263, оп. I, спр. 42098-ФП, т. I. — Арк. 14.

ний в апарат ЦК КП(б)У, де до листопада 1934 р. працював помічником М. Попова. П'ять з половиною місяців потому очолював районну комісію по чистці⁴. Одночасно був провідним вченим, професором Інституту філософії ВУАМЛПН, мав багато наукових праць. В листопаді 1934 р., коли активно йшли арешти «троцькістів», перейшов на посаду редактора Партвидав-ву ЦК КП(б)У. Виключений з лав Компартії України як «двурушник-троцькіст та ворог партії і радянської влади»⁵. Заарештований 14 січня 1935 р.

На першому допиті, який проводив оперуповноважений СПВ Б. Борисов, категорично відмовлявся від звинувачень в участі в контрреволюційній троцькістській організації, але пізніше після виснажливих допитів «зізнався». На судовому засіданні О. Ф. Мілославін мав сміливість відмовитися від попередніх свідчень. Агент, якого підсадили у камеру до Мілославіна, доповідав про його думки щодо обставин його арешту та ситуації, яка склалась у ВУАМЛПНі: «...В партії нема вільної думки, розгортається алілуйщина... Кожний викладач у ВУАМЛПНі, викладаючи лекції, тремтить, щоб його не арештували через невдале формулювання, а раніше було так, що кожний на зборах міг вільно казати те, що думає... Репресії над троцькістами — це помста за вбивство т. Кірова»⁶.

2. *Піроцький Борис Володимирович*, 1909 року народження. Уродженець м. Холмич Річицького району Мінської губернії, з родини службовця. Член КП(б)У з 1927 р. Закінчив у 1931 р. літературний факультет Одеського інституту народної освіти. Після закінчення аспірантури, з травня 1933 р. працював старшим науковим співробітником Інституту філософії, був професором діалектичного матеріалізму Харківського університету. Виключений з партії 24 жовтня 1934 р., а 27 жовтня наказом директора Харківської філії ВУАМЛПНу звільнений з роботи «за троцькізм»⁷.

Позбавлений роботи, маючи фізичні вади (паралізована ліва частина тіла). Б. В. Піроцький впав у відчай. Не маючи ніяких

⁴ ЦДАГО України. – Арк. 102.

⁵ Там само. – Арк. 19.

⁶ Там само. – Арк. 164–165.

⁷ Там само. – Ф. 1249, оп. 2, спр. 29. – Арк. 30.

засобів до існування, він продавав книги, бідкався знайомим про поганий матеріальний стан. Одного разу, в середині січня 1935 р. познайомився в кафе з викладачем планового інституту О. О. Вайном, який згодом позичив йому гроші. Матеріальна допомога залишеній на призволяще людині, була кваліфікована слідством як участь у контрреволюційній групі. Піроцький був заарештований 14 лютого 1935 р.

3. *Вайн Олександр Овсійович*, 1910 року народження, син лікаря. В 1931 р., після закінчення Харківського інституту народного господарства, залишився на викладацькій роботі. Закінчив аспірантуру Українського географічного інституту. В 1935 р. він вже доцент планового інституту і керівник кафедри економічної географії. Безпартійний. Заарештований 21 лютого 1934 р.

4. *Андріанов (Адріанов) Олексій Михайлович*. Народився в Тулі в 1901 р. Член КП(б)У з 1919 р. З 1919 р. — комісар оперативного загону залізничного відділу ЧК, старший агент кримінального розшуку. У вересні 1920 р. за партійною мобілізацією призваний до Червоної Армії. Був комісаром батальйону. В 1926 р. переведений до політуправління Харківського військового округу старшим інструктором. Після демобілізації в 1928 р. працював завідувачим відділом газети «Всеукраїнський пролетарий», потім заступником відповідального редактора газети⁸.

У вересні 1930 р. Андріанов (Адріанов) направлений на навчання на відділення філософії Українського інституту марксизму-ленінізму. Організаційні здібності сприяли його призначенню у 1933 р. директором Інституту червоної професури. Одночасно працював науковим співробітником Інституту філософії ВУАМЛІНУ. Рішенням парткомітету Інституту червоної професури від 23 грудня 1934 р. Андріанова виключено з лав КП(б)У «за протягування в статтях троцькістських правоопортуністичних поглядів та за двурушництво»⁹. Особливій критиці піддавалась книга «Про закономірності перехідного періоду від капіталізму до соціалізму», де, на думку опонентів, він дав «розгорнуту ревізію рішень 17 з'їзду партії»¹⁰.

⁸ ЦДАГО України. — Ф. 263, оп. 1, спр. 42098-ФП, т. 2. — Арк. 121.

⁹ Там само. — Т. 1. — Арк. 98.

¹⁰ Там само. — Т. 2. — Арк. 231.

Як і Пироцький, Андріанов спочатку був звільнений з роботи, а 21 лютого 1935 р. арештований.

5. *Вольнов Юрій Симонович*, 1908 року народження. Уродженець м. Миколаєва, походив з родини службовця. Вчився в гімназії, потім у трудовій школі. Працювати почав в 1923 р. учнем друкаря. Бажання вчитись допомогло вступити в листопаді 1925 р. до Харківського ІНО. У стінах ІНО у 1927 р. він став членом КП(б)У.

В 1929 р., після закінчення інституту, Ю. С. Вольнов працює науковцем сектора методології кафедри історії європейської культури. У 1930 р., після реорганізації кафедри, перейшов до філософського факультету Інституту червоної професури. Закінчивши Інститут, він залишився в ньому працювати, став науковим співробітником ВУАМЛІНу. З серпня 1933 до 1 грудня 1934 р. був заступником директора Інституту червоної професури¹¹, він постійно заміщав Андріанова під час його довгострокових від'їздів на лікування.

Рішенням парткомітету Інституту червоної професури від 23 грудня 1934 р. Ю. С. Вольнова і О. М. Андріанова було виключено з лав КП(б)У «за участь в антипартійному угрупованні, що викрита на філософському фронті, яка намагалась стримувати боротьбу партії проти рештків контрреволюційного блоку націоналістів і троцькістів»¹². Його заарештували 14 лютого 1935 р.

6. *Абраменко Катерина Харитонівна* — історик, науковий співробітник Інституту історії, завідувача кафедрою історії народів СРСР Харківського університету¹³. Народилась в 1900 р. в м. Душатан Клинцевського повіту в сім'ї селянина. Закінчила гімназію, 3-х місячні педагогічні курси з ліквідації неписьменності. Трудову діяльність розпочала у 1919 р. вчителькою трудової школи на селі. Потім працювала директором дитячого будинку, інспектором наросвіти. В 1920 р. вступила до лав КП(б)У. Рекомендована для навчання в Комуністичному університеті ім. Артема у 1923 р. Після його закінчення, була лектором-

¹¹ ЦДАГО України. – Арк. 94–95.

¹² Там само. – Т. 1. – Арк. 84.

¹³ Там само. – Арк. 62.

пропагандистом на шахтах Донбасу, лектором з історії партії та Росії у Волинській райпартшколі, Всеукраїнській школі міліції¹⁴.

Маючи великий партійний та пропагандистський досвід, в 1927 р. Абраменко була рекомендована до аспірантури у ВУАМЛІН на кафедрі марксизму-ленінізму. Продовжувала активну пропагандистську діяльність, поєднуючи її з педагогічною. З січня 1934 р. зарахована науковим співробітником Інституту історії ВУАМЛІНУ та відповідальним редактором журналу «Історик-большевик». Її чоловік, В. Д. Бронів, був заступником директора, потім директором Інституту економіки ВУАМЛІН. 13 червня 1934 р. його виключили з партії, 23 жовтня того ж року заарештували у справі «Всеукраїнського троцькістського центру»¹⁵.

Арешт чоловіка відразу змінив долю К. Х. Абраменко. Наказом по Харківській філії ВУАМЛІНУ (№ 21 від 27 жовтня 1934 р.) її звільнили з роботи «за повну втрату більшовицької пильності до троцькістів-контрреволюціонерів, зокрема, до троцькіста Броніва, за захист троцькіста-контрреволюціонера Броніва, за затушкування його контрреволюційної діяльності та протягування в своїх літературних роботах троцькістських і націоналістичних настанов»¹⁶. Цього ж дня її було виключено з партії «за втрату партійної пильності».

Арештували К. Х. Абраменко 16 лютого 1935 р. При арешті були вилучені щоденникові записи. Важко переживаючи арешт чоловіка, вона записала одного дня, що він їй наснився і начебто його допитував сам Постишев. Це було важливим доказом, на думку слідчих, її «розлюченості» проти партії. Однак, на запитання слідчого «чи мала на увазі терористичні наміри», вона категорично відповіла — «ні»¹⁷.

Практично всіх підслідних звинувачували у «індивідуальному терорі» щодо керівників партії і уряду Косіора, Постишева

¹⁴ ЦДАГО України. – Т. 2. – Арк. 58; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166, оп. 12, спр. 4. – Арк. 2.

¹⁵ ЦДАГО України. – Ф. 263, оп.1, спр. 43185-ФП, т. 7. – Арк. 167.

¹⁶ Там само. – Ф. 1249, оп. 2, спр.29. – Арк. 26.

¹⁷ Там само. – Ф. 263, оп. 1, спр. 42098-ФП, т. 2. – Арк. 64.

і Балицького, але під час обшуку у них не вилучили жодних засобів для реалізації «терористичних планів». Слідство над вченими, яких штучно об'єднали в одну «контрреволюційну підпільну троцькістську терористичну групу», тривало недовго.

В обвинувальному висновку їх визнали «складовою частиною ліквідованого у другій половині 1934 р. Всеукраїнського троцькістського центру на чолі з Ю. Коцюбинським»¹⁸.

Обвинувальний вирок за статтями 54-10, 54-11, 54-8 КК УРСР підписали 27 червня 1935 р. начальник СПВ УДБ НКВС УРСР Козельський та начальник I відділення СПВ Брук. Особлива нарада при Наркоматі внутрішніх справ СРСР від 19 серпня 1935 р. постановила: учасників згаданої «контрреволюційної групи» Мілославіна, Піроцького, Андріанова, Вайна, Вольнова, Абраменко відправити у виправно-трудоий табір строком на 5 років¹⁹. Покарання відбували у таборі, який знаходився на Соловках в районі станції Медвежа Гора.

Подальша доля засуджених склалась трагічно. Зокрема, Вольнов, не витримавши тортур і знущань, покінчив життя самогубством, інші — у 1937–1938 рр. були засуджені до вищої міри покарання — розстрілу.

Так, К. Х. Абраменко, яка на попередньому слідстві та на суді твердо заявляла про свою непричетність до контрреволюційної діяльності, постановою Особливої Трійки УНКВС Ленінградської області від 10 жовтня 1937 р. засуджена до вищої міри покарання. Вирок виконано 4 листопада 1937 р.²⁰

Долею О. О. Вайна опікувалася його мати, відомий музикознавець. Намагаючись врятувати сина, вона писала до різних інстанцій. У відповіді на один із її запитів, начальник Соловецького табору Петер писав: «Знаходячись у Соловецьких таборах, Вайн підбурює в'язнів до заворушень проти режиму, при виході з табору погрожував боротись з радянською владою, змінювати свої переконання не збирається, негативно відноситься до радянської конституції». Особлива Трійка УНКВС

¹⁸ ЦДАГО України. – Т. 2. – Арк. 254.

¹⁹ Там само. – Арк. 267–272.

²⁰ Там само. – Т. 6. – Арк. 6.

Ленінградської області засудила 9 жовтня 1937 р. О. О. Вайна до вищої міри покарання — розстрілу. Вирок виконано 2 листопада 1937 р.²¹

Про О. М. Андріанова у справі відсутні будь-які дані. Відомо лише про те, що він довгий час хворів на туберкульоз легенів. Є довідка, що він помер 25 березня 1938 р. від хвороби у київській тюрмі²².

О. Ф. Мілославін, відбуваючи покарання на Соловках, удруге був звинувачений в участі у табірній «контрреволюційній організації». Справа розслідувалася у Москві. Туди привезли і О. Ф. Мілославіна. І хоча він категорично заперечував пред'явлені йому звинувачення, Генеральний прокурор СРСР А. Я. Вишинський, підтримав звинувачення. Вироком Військової колегії Верховного суду СРСР від 9 березня 1937 р. був засуджений до вищої міри покарання — розстрілу. Вирок виконано того ж дня²³.

Б. В. Піроцький, перебуваючи у таборі, писав листи в КПК при ЦК ВКП(б) та в Наркомат внутрішніх справ СРСР про незаконні методи допиту. У черговому листі (16 листопада 1936 р.) до наркома внутрішніх справ М. Єжова він описав весь механізм допиту. Цей лист був зареєстрований 8-м відділенням ГУДБ НКВС СРСР аж 14 березня 1937 р. Враховуючи його важливість як першоджерела, автор вважає доцільним опублікувати його повністю мовою оригінала:

*«Председателю Комиссии
партийного контроля при ЦК КП(б)У и
Народному Комиссару внутренних дел Союза ССР
Товарищу Ежову Н.И.
бывшего члена ВКП(б) п/б № 0729401,
заклуч. 8-го Соловецкого отделения ББК НКВД
Пероцкого Бориса Владимировича*

Дорогой Николай Иванович!

В феврале 1935 года я в числе ряда работников марксо-ленинских научно-исследовательских институтов Украины был арестован Управ-

²¹ ЦДАГО України. – Т. 7. – Арк. 1, 17.

²² Там само. – Т. 2. – Арк. 304.

²³ Там само. – Т. 3. – Арк. 81.

лением государственной безопасности. Нам были предъявлены органами следствия заведомо провокационные обвинения с целью «создать» фиктивную контрреволюционную, троцкистскую организацию.

Корыстно-карьеристские побуждения нескольких работников НКВД УССР (Брук, Левин, Григоренко, Борисов и Грозный), объективное значение которых (побуждений) состоит в том, чтобы заставить воспитанных партий честных советских людей оплевать себя и оклеветать друг друга, объясняют и беспринципную попытку составить одну мнимую контрреволюционную организацию лиц, связанных лишь общей работой в научных и педагогических учреждениях и подчас установивших формальное знакомство незадолго до ареста. (Так, напр. Вайн и Перицкий при случайной встрече в кафе, положившей начало их знакомству, по протоколам допросов, обмениваются опытом активной контрреволюционной работы).

Злоупотребляя предоставленной им партией и советским государством властью, работники органов навязывали обвиняемым ими же предварительно выработанную схему (Брук, Левин, Григоренко, Грозный, Борисов) фиктивной троцкистско-террористической организации, пресекая попытки арестованных опровергнуть позорящие большевика и советского патриота обвинения.

Принуждение арестованных к ложным показаниям, подтверждающим провокационные обвинения, достигались средствами, противными большевистским принципам работы НКВД. Едва ли не наиболее возмутительным приемом, используемым названными работниками, была узурпация права обращаться от имени центральных учреждений партии для того, чтобы эксплуатируя партийность арестованных, заставить их давать ложные показания (было заявлено, что к подобным действиям призывает ЦК КП(б)У.)

Таким образом, совокупными усилиями секретно-политического отдела (СПО) НКВД УССР и обвиняемых была «создана» никогда не существовавшая троцкистско-террористическая организация. Смысл этого преступного деяния заключается в издевательствах над революционной законностью, в дезинформации партии и правительства, в дискредитации вождей большевизма, в применении чуждых чекистским методам разоблачения контрреволюции провокационным приемом. Источником их, по существу, противогосударственных поступков служило доведенное до исступления политическое флагелланство обвиняемых и забвение некоторыми работниками НКВД требований большевистской объективности, то есть подлинной партийной непримиримости.

Итоги следствия могут быть выражены в следующих, почерпнутых из показаний обвиняемых Вайна, Перицкого и Милославина, положениях:

1. Обвиняемые, разделявшие программно-тактические установки фашистского типа, сплотились в контрреволюционную троцкистскую группу, добываясь свержения сталинского руководства ВКП(б) и Советского правительства.

Этого не было! Инспираторы нашего провокационного дела лучше нас знали, что этого никогда не было! Невероятное превращение группы членов партии Ленина-Сталина в гайдуков Троцкого — гестапо, понадобилось для прикрытия мнимой революционной бдительности, карьеризма и стяжательства группы работников.

2. Пресловутая организация занималась систематическим вредительством на партийно-теоретическом фронте.

Этого не было! Инспираторы нашего дела лучше нас знали, что этого никогда не было!

Изучение классиков марксизма-ленинизма, разработка вопросов революционной пролетарской теории, без дальнейших околичностей отождествилась, путем бесстыдных подтасовок и передержек, с буржуазно-националистической и троцкистской контрабандой.

3. Пресловутая шайка троцкистских белобандитов скатилась до признания необходимости физического уничтожения вождей советского народа, до практического решения вопроса об убийстве большевистских вождей украинского народа П. П. Постышева и С. В. Косиора.

Этого чудовищного преступления не было! Злостные инспираторы нашего дела это знали лучше нас, но их беззастенчиво циничное отношение к соратникам великого Сталина, привело их к попытке использовать имена любимых руководителей большевиков Украины в творимой ими политической мерзости, являющейся тягчайшим государственным преступлением.

4. Признание обвиняемыми тезиса о Клемансо, т.е. утверждение троцкистского реставраторства и иниционизма, обоснование шпионажа и диверсантства.

Этой гнусности, вызывающей чувство священного негодования в сердцах строителей социализма нашей великой родины не было! Инспираторы нашего дела лучше нас знают, что этого никогда не было!

Применение клички шпиона и диверсанта к советскому патриоту вызывает сильное подозрение к действительным мотивам, побудившим предьявить нам такое обвинение.

5. Наличие у мнимых участников мифической организации конспиративных квартир.

Этого не было! Инспираторы нашего дела лучше нас знают, что этого не было!

Участники мнимого сборища шайки террористов не знают № дома, в котором якобы происходило обсуждение их «программно-тактических» установок, крайне «затрудняются» описать обстановку комнат и т.д. (см. протоколы допросов).

Тем не менее, я в числе прочих (Вайн, Милославин) подписал протоколы допросов и тем самым споспешествовал карьеристским побуждениям группы работников СПО, то есть дал себя столкнуть на позиции клеветника, опозорив ряд советских людей, обрек их на страдания и лишения, которые кой для кого закончились гибелью (Вольнов)...

... Безгранично веря в мудрость нашей партии, беспредельно веря в то, что она узнает, где истина и где ложь, я позволю себе обратиться к Вам с просьбой о назначении большевистско-объективного следствия, призванного реабилитировать честных советских людей и дать оценку людям, паразитирующим на борьбе партии с контрреволюцией, на осуществляемой органами пролетарской диктатуры, славным ОГПУ–НКВД революционной расправе с врагами народа.

Два года суровой политической изоляции, тяжелых лишений, усугбляемых моими физическими недостатками (паралич левой половины туловища), два года отверженности и позора не укротили моей ненависти к подонкам буржуазной контрреволюции, к зиновьевско-троцкистским террористам — лазутчикам империализма и фашизма, к «волкам, свиньям и подлым псам старого общества». За это время не только не иссякла, а еще больше усилилась моя сыновья любовь к «нашей великой матери ВКП(б)», за которую я готов жить и драться, вопреки превратностям судьбы.

*Глубоко преданный Вам
Б. Пироцкий [подпись]
Остров Соловки
6 ноября 1936 г.»²⁴*

Б. Піроцькому 7 червня 1937 р. була надана відповідь: «8-й відділ ГУДБ прохає оповістити ув'язненого Піроцького Бориса Володимировича ... про те, що його заява, адресована на ім'я народного комісара внутрішніх справ СРСР тов. Єжова, розглянута і у перегляді справи йому відмовлено»²⁵.

Але 25 жовтня 1937 р. Б. Піроцький був доставлений в Київ на нове судове засідання. Тепер його звинуватили в новому злочині, який він, буцімто, приховував — шпигунстві на користь іноземної держави. Слідство проводив начальник 10-го відділення старший лейтенант ДБ Меншиков. Відповідаючи на запитання слідчого щодо першого необґрунтованого засудження, Б. Піроцький сказав: «... мое засудження було побудо-

²⁴ ЦДАГО України. – Ф. 263, оп. 1, спр. 42098-ФП, т. 3. – Арк. 2–6.

²⁵ Там само. – Т. 3. – Арк. 1.

вано на неправдивих, не відповідаючих дійсності моїх свідченнях. Дезорієнтований і деморалізований арештом, я прийняв нав'язану мені слідством схему фіктивної контрреволюційної терористичної організації, метою якої було здійснення терористичного акту над Постишевим і Балицьким»²⁶.

Ніякі докази його щодо відсутності складу злочину у справі Б. Піроцького слідством не сприймались. Мало того, звинувачувальний вирок кваліфікувався вже за ст. 54-6 (шпигунство): він нібито був агентом двох іноземних розвідок та вербував інших осіб. За вирокком Особливої наради при НКВС СРСР 20 листопада 1937 р. Б. Піроцький засуджений до вищої міри покарання — розстрілу. Вирок виконано 23 листопада 1937 р.²⁷

Про фабрикацію справ слідчими ДПУ–НКВС УРСР писали і інші засуджені. Особливо докладно на фабрикації справ зупинився один з не багатьох виживших після заслання, філософ К. П. Ярошевський, писали про це і письменник П. М. Губенко (Остап Вишня), редактор УРЕ І.-Б. А. Шведов, історик А. П. Альошин та інші.

В 1937–1938 рр. майже повністю змінився склад співробітників колишнього СПВ ДПУ УРСР, частина чекістів була звільнена з органів, а інших спіткала доля їх підслідних: вони були заарештовані як учасники «контрреволюційного заклоту» в органах НКВС і засуджені. За матеріалами перевірки, проведеної в 1956 р., військовий прокурор відділу ГВП Орешко доповідав: «Перевіркою встановлено, що колишні співробітники органів НКВС Балицький, Рахліс, Брук, Глебов-Юфа, Грушевський, Коган, Люшков, Южний, Грозний, Долинський, Пустовойтов, які брали участь в арештах і слідстві, згодом були арештовані та засуджені за злочинну діяльність в органах НКВС, а Борисов і Григоренко звільнені з органів НКВС за неможливістю їх використання»²⁸.

Таким чином, справа «контрреволюційної троцькістської групи», штучно створеної із співробітників Інституту філософії

²⁶ ЦДАГО України. – Т. 4. – Арк. 37–38.

²⁷ Там само. – Т. 3. – Арк. 27.

²⁸ Там само. – Спр. 43185-ФП, т. 12. – Арк. 159.

ВУМЛН та інших науково-дослідних закладів свідчить про бажання сталінської системи повністю позбутися потенційних ворогів радянської влади. До таких зараховували навіть тих, хто активно приймав участь у встановленні радянської влади. Але найменший сумнів, висловлений у колі друзів, колег щодо можливої помилковості кроків вищого партійно-державного керівництва СРСР, призводив до втрати довіри і, як наслідок, арешту та суворого покарання.

Дровозюк С.І.

Поведінка сільських активістів під час суцільної колективізації та голодомору українського народу (1932–1933 рр.)

Одна з провідних тенденцій сучасного історичного знання — осмислення людського змісту історії, намагання проникнути у світ емоцій її творців. Прагнення українських істориків подивитися на історичні події крізь призму соціально-історичної психології є не тільки виявом загальної закономірності розвитку історичної думки, а й реакцією на власний історіографічний досвід минулого століття, у якому не знаходилося місця «живій» історичній людині. Тому нині є актуальним дослідження поведінки суспільних груп, які опинилися на авансцені історичного дійства. Саме поведінка як психологічна категорія, що позначає сукупність вчинків людини, дає можливість проникнути у її духовний світ, є критерієм оцінювання рівня моральності і соціалізації особистості.

Для розуміння процесів, що відбувалися в українському селі в умовах сталінського терору, важливе значення має дослідження поведінки сільських активістів, які виявили свою соціально-психологічну природу під час суцільної колективізації і геноциду українського народу 1932–1933 рр.

Актуальність цього питання може розглядатися з кількох позицій. По-перше, вивчення ментальностей людей певної епохи і соціально-культурної формації передбачає не тільки відтворення характерних рис, спільних для всіх людей, а й рекон-